

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ПОБУДОВИ І РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються організаційно-економічні аспекти вдосконалення функціонування банківської системи України в умовах переходу до ринкових відносин. Обґрунтовуються критерії оптимального кількісного складу банківських установ, вказується на необхідність істотного зміцнення їх капітальної бази, а також розвитку спеціалізованих комерційних банків на рівні з універсальними, що є необхідною умовою повноцінного банківського обслуговування суб'єктів ринку.

The organization & economical aspects of advancing of operation of a banking system of Ukraine in conditions of transition to market attitudes (relations) are esteem in the article. The yardsticks of an optimum quantitative structure of banking establishments are substantiated, it is underlined on necessity of the relevant strengthening of their capital base, and also the development of specialized business banks on equal with universal, that is by an indispensable condition of valuable bank service of the subjects of the market.

Сьогодні ситуація у банківській системі України характеризується як процес становлення якісно нового механізму економічних відносин, суб'єктами яких виступають банки. Проте власне новизна цих відносин більшою мірою стосується порівняння з неринковою економікою адміністративно-командного типу, оскільки у практичній площині рівень, досягнутий вітчизняною економічною системою протягом перехідного періоду, характеризується ще слабким загальним розвитком ринкових інститутів, макро- і мікроекономічною незбалансованістю, високим ступенем монополізації, численними перешкодами на шляху утвердження приватної власності і розвитку тих галузей господарства і сфер підприємницької діяльності, які найбільше відповідають потребам суспільного відтворення у ринковій економіці.

На тлі зазначених моментів прогрес у реформуванні банківської системи видається більш відчутним у порівнянні з іншими секторами. Однак у своєму реформованому вигляді сукупність банківських інститутів країни має максимально відповідати завданням побудови ринкової структури суспільного відтворення, що визначається рухом до якісно нового стану економіки. На практиці це означає об'єктивну необхідність досягнення абсолютного рівня відповідності конкретних форм організації діяльності банківської системи потребам нової відтворювальної структури національної економіки.

Одним із найбільш важливих факторів реалізації вказаного завдання є створення оптимальних організаційних засад функціонування банківських установ, що визначається необхідністю їх активної участі у забезпеченні неперервності розширеного відтворення через ефективне кредитно-розрахункове обслуговування суб'єктів ринку. Це пов'язано із тим, що остаточне формування структури банківської системи ринкового типу ще не завершено у повній мірі і вимагає подальшого вдосконалення відповідно до змін в економіці у процесі її послідовного реформування на ринкових

засадах. Йдеться передусім про кількісні та якісні організаційні форми побудови банківської системи, вдосконалення яких могло би сприяти її розвитку до того рівня, який найбільш відповідає потребам сучасної економіки.

Кількісні організаційні форми банківського бізнесу в умовах ринку передбачають оцінку достатності числа банків у країні з огляду на їхні можливості ефективно обслуговувати різні сектори народного господарства. Базовим критерієм для оцінки рівня оптимальності цього параметру може слугувати об'єктивна спроможність банківських установ виконувати два головних завдання: по-перше, охопити традиційним кредитно-розрахунковим обслуговуванням усі сфери національного господарства і зовнішньоекономічну діяльність; по-друге, здійснювати повний спектр операцій (в тому числі і нетрадиційних) з тим, щоб задовольнити попит суб'єктів ринку на банківські послуги.

У цьому контексті необхідно відзначити, що за весь 10-річний період проведення ринкових реформ і становлення банківської системи України формування її кількісного складу не завжди ґрунтувалося на об'єктивних критеріях потреби у створенні нових банків. Одночасно екстенсивний тип розвитку банківської системи на рівні з такими позитивними явищами, як розширення традиційних сфер банківських операцій і створення конкурентного середовища сприяв також виникненню фінансових проблем у цілій низці нових банківських установ.

Очевидно, що цей процес мав об'єктивні межі подальшого розвитку, проявом чого стала певна стабілізація (і навіть певне зменшення) загального числа банків та поступовий перехід від екстенсивного до інтенсивного розвитку банківської системи (табл. 1).

У якості позитивного моменту розвитку банківської системи необхідно відзначити докорінну зміну структури власності на банки. Тобто відбувається перехід вираження у русі від повної монополізації банківської справи в руках держави до створення системи приватних комерційних банків та перебування у повній державній власності лише двох із них. Як наслідок, структура банківської системи України набула класичного дворівневого типу, притаманного ринковій економіці будь-якої країни: верхній рівень – центральний банк, що здійснює грошово-кредитне регулювання господарства, а нижній – комерційні банки, що займаються кредитно-розрахунковим обслуговуванням суб'єктів ринку.

Разом із тим під час дослідження кількісного параметра банківської системи саме число банків, на наш погляд, не повинно відігравати ключову роль. Справді, на одну банківську установу в Україні за даними Асоціації українських банків припадає в середньому 20,24 тис. осіб, тоді як у розвинутих країнах – 5-8 тис. осіб, що виявляє помітну різницю, яка вказує на формальну недостатність банківських інститутів у нашій країні. Насправді встановлення у цьому питанні якихось формальних кількісних вимог є хибним шляхом до розв'язання проблеми. Адже необхідно враховувати також суттєві відмінності в економічному розвитку країн загалом та їхніх банківських систем зокрема, із чого випливають розбіжності як в асортименті різноманітних послуг, що надаються банками, так і у попиту на конкретні види і обсяг цих послуг з боку суб'єктів економічних відносин. З огляду на ці обставини питання про достатність кількості банківських установ у країні має вирішуватися на емпіричному рівні, виходячи з потреб ринку на основі двох зазначених вище критеріїв, хоча держава в

принципі може впливати на цей процес, проводячи відповідну регулятивну політику з урахуванням, наприклад, регіональних особливостей, за яких створюються банки.

Таблиця 1

*Динаміка розвитку банківської системи України в перехідний період **

	станом на:						
	1.01.95	1.01.96	1.01.97	1.01.98	1.01.99	1.01.00	1.01.01
1. Кількість банків за реєстром	228	230	229	227	214	203	195
2. Із загальної кількості:							
- державні	2	2	2	2	2	2	2
- акціонерні товариства	159	169	177	184	178	173	169
у тому числі:							
а) відкриті АТ	96	119	125	133	125	124	120
б) закриті АТ	63	50	52	51	53	49	49
- товариства з обмеженою відповідальністю	67	59	50	41	34	28	26
3. Кількість діючих банків	220	210	188	189	178	164	154
4. Кількість ліквідованих банків у зв'язку з порушенням банківського законодавства	11	1	11	10	16	11	9

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2001. – №7. – С. 145-146.

За таких умов набагато більшої уваги потребує інший аспект оптимізації побудови і розвитку банківської системи – її якісні організаційні форми. Причиною є невідповідність позитивних якісних зрушень і системи України. Йдеться про низку факторів, сукупність яких накладає відбиток на можливостях банківських установ нашої країни забезпечувати повноцінну реалізацію своїх основних функцій на ринку за умов підтримання своєї власної фінансової стабільності.

Першим фактором є досить низький рівень капіталізації комерційних банків, значну частину яких було засновано в період загострення гіперінфляції з метою обслуговування торговельно-посередницьких та валютно-обмінних операцій із швидким оборотом коштів. Зрозуміло, що за таких умов недостатньо уваги було приділено проблемам нарощування власних капіталів банківських установ (табл. 2).

Як видно із наведених у таблиці 2 даних, величина загального статутного фонду комерційних банків сьогодні (загальними розмірами близько 3,7 млрд. грн. попри його значне зростання за останні роки) в середньому становить близько 24 млн. грн. на один діючий банк, що загалом негативно характеризує фінансову потужність вітчизняних банківських інститутів. Вона взагалі є непорівнянною з банками промислово розвинутих країн: загальна сума сплаченого статутного фонду всіх банків України не зовсім адекватна капіталові навіть одного середнього за розмірами західного банку.

Таблиця 2
Зміна величини статутних фондів комерційних банків України *
(млн. грн.)

	станом на:						
	1.01.95	1.01.96	1.01.97	1.01.98	1.01.99	1.01.00	1.01.01
1. Сплачений статутний фонд банків усього	87	541	1098	1636	2103	2910	3666
2. Кількість банків, що діють на території України (одиниць)	220	210	188	189	178	164	154
3. Середній розмір сплаченого статутного фонду на 1 діючий банк	0,4	2,6	5,8	8,7	11,8	17,7	23,8
4. Сплачений статутний фонд банків усього (млн. дол. США)	84	302	581	861	614	558	674

* Джерело: Бюлетень НБУ. – 2001. – №1. – С. 135-141.

Недостатній рівень капіталізації комерційних банків пов'язаний також із проблемою низької концентрації банківського капіталу, що виявляється у порівняно значній кількості банківських установ в Україні та невеликій стосовно цієї кількості капітальній базі, яка на них припадає (табл. 3).

Таблиця 3
Класифікація комерційних банків України за розмірами статутного фонду *

Групи банків за розміром статутного фонду, млн. дол. США	станом на:							
	1.01.1998		1.01.1999		1.01.2000		1.01.2001	
	Кількість діючих банків	Питома вага, %	Кількість діючих банків	Питома вага, %	Кількість діючих банків	Питома вага, %	Кількість діючих банків	Питома вага, %
1. Від 0 до 0,5	2	1,1	2	1,1	5	3,0	2	1,3
2. Від 0,5 до 1,5	67	35,4	64	36,0	41	25,0	17	11,1
3. Від 1,5 до 3	51	26,9	66	37,0	67	40,9	59	38,3
4. Від 3 до 5	33	17,5	19	10,7	29	17,7	45	29,2
5. Від 5 до 40	33	17,5	26	14,6	22	13,4	31	20,1
6. Понад 40	3	1,6	1	0,6	-	-	-	-
7. Усього	189	100,0	178	100,0	164	100,0	154	100,0

* Розраховано за даними Бюлетеня НБУ. – 2001. – №7. – С. 148-149.

Як впливає із представлених у таблиці 3 даних, незважаючи на позитивні тенденції останніх років, що відображають загальне зростання статутних фондів банків відповідно до вимог НБУ, понад дві третини загальної кількості системи комерційних банків складають дрібні і середні банківські установи.

Зрозуміло, що економіці потрібні різні за розмірами банки: дрібніші, з яких можуть успішно співпрацювати невеликі підприємства, оскільки крупні банки не завжди орієнтують належним чином свою діяльність на малий і середній бізнес, а також крупні. Водночас наявність у складі банківської системи надмірної кількості кредитних установ з невеликим капіталом може спричинити проблеми з підтримання стабільності фінансового сектора економіки, оскільки навіть окремі, а не масові банкрутства банків підривають довір'я до системи в цілому. Практика ж показує, що у банків з невеликим капіталом частіше виникають проблеми з регулювання ліквідності та забезпечення безперервності платежів у господарстві.

Досягнення оптимального співвідношення у складі банківської системи за таким параметром, як розміри і число банків, що її утворюють, а також їхнє розміщення на території країни має ґрунтуватися, окрім поточних ринкових потреб, ще й на цілеспрямованій державній політиці. Ця політика повинна враховувати перспективи зрушення у структурі економіки, сприяючи досягненню міжгалузевої та міжрегіональної пропорційності економічного розвитку. В її основу доцільно покласти диференційований підхід до реалізації контрольних заходів у процесі створення нових кредитних установ, а також регулятивного впливу на них (наприклад, через інструменти управління ліквідністю) з тим, щоб забезпечити оптимізацію інституційної структури банківської системи.

Попри можливість реалізації визначених пріоритетів кінцевою і незмінною метою інституційного розвитку банківської системи має бути формування такої кількості кредитних установ різних видів, яка б створювала належне конкурентне середовище та забезпечувала суб'єктів економічних відносин усім необхідним набором банківських послуг.

Вирішенню вказаного завдання мав би сприяти ще один важливий напрям у процесі вдосконалення організаційних форм побудови банківської системи – формування раціонального співвідношення в універсалізмі і спеціалізації банківських установ. Йдеться про необхідність дотримання певної збалансованості і пропорційності у розвитку різних видів банків, оскільки універсальність діяльності, взята за основу у формуванні банківської системи в Україні, не завжди виправдовує себе попри усі позитивні риси. Йдеться, наприклад, про зниження ризику внаслідок диверсифікації операцій; більш широкі можливості у задоволенні попиту клієнтів на різноманітні послуги. Разом із тим, економіці необхідні також раціонально спеціалізовані банки й насамперед за функціональною ознакою – інвестиційні, ощадні, іпотечні, трастові, інноваційні, зовнішньоторгові та інші види банківських установ. По суті раціоналізм такої спеціалізації полягає у спроможності банків суттєво підвищувати якість надання відповідних послуг за одночасного зменшення їх собівартості.

В Україні, як зазначалося, в основу банківської діяльності покладено принцип універсалізму, а спеціалізація окремих банківських інститутів (не враховуючи Ощадбанку) ґрунтується переважно на галузевій ознаці, хоча за останні роки вона набула більш номінального виразу. І перетворилася радше на орієнтацію банків без чіткого домінування у колі клієнтури (яка обслуговується) тих чи інших груп підпри-

ємств. З урахуванням цього розвиток спеціалізованого сегменту в структурі банківських установ країни необхідно було б, з нашої точки зору, стимулювати через створення належного правового поля діяльності відповідних банків, нормативного диференціювання їхніх функцій та запровадження в разі потреби належних стимулів для розвитку з метою забезпечення ефективного функціонування різних секторів грошового ринку.

Таким чином, розглянуті шляхи удосконалення організаційних форм побудови і розвитку банківської системи є окремими стратегічними напрямками створення належних умов функціонування банківських інститутів. На це необхідно зробити відповідні акценти у політиці регулюючих органів держави й насамперед центрального банку, законодавчої і виконавчої влади.

УДК 347

Аноній І.В.

НОВІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ОПТОВОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Стаття присвячена актуальній проблемі підстав, умов і об'єму відповідальності підприємців за порушення договірних зобов'язань оптової купівлі-продажу згідно нового Цивільного законодавства. Зроблений порівняльний аналіз норм Цивільного кодексу УРСР 1963р. і проекту Цивільного кодексу України на подані пропозиції щодо вдосконалення правової бази у даній сфері.

Відповідальність за порушення заснованого на законі обов'язку є необхідним елементом усякої правової системи і правопорядку. Із поглибленням ринкових процесів роль договірної відповідальності зростає з таких причин: по-перше, багаточисельні і різноманітні за формою власності і статусу суб'єкти договорів, динамічна структура об'єктного складу, жорстка конкуренція на оптовому ринку за величезних масштабів товарообороту, що опосередковується договірними відносинами, значно збільшують ймовірність порушення балансу інтересів учасників договірних зв'язків і ризик завдання збитків, майнових витрат. Тому функція договірної відповідальності відносно відновлення порушеного інтересу і попереднього майнового стану набуває особливого значення; по-друге, сучасна ринкова стихія, нецивілізовані відносини, орієнтація інтересів суб'єктів ринку на прибутковість, неправильне використання наданої сторонам свободи договору значною мірою формують протиправну поведінку учасників договору. У таких умовах, об'єктивно посилюється функція договірної відповідальності, спрямованої на запобігання правопорушень.

Таким чином, в умовах ринкових перетворень функції договірної відповідальності ускладнюються, зростає їх регулююче значення. Відповідно виникає необхідність перегляду існуючих підстав і умов відповідальності, пошуку ефективних заходів і розмірів договірної відповідальності, її адаптації до нових завдань, потреб суспільства і міжнародних вимог. Остання вимога впливає з прагнення України приєдна-